

დიანა ანფიმიადი

თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი

ზმნა - სამეცნიერო მეტაენის მეტაფორა (კორპუსზე დამყარებული კვლევა)

Abstract

The aim of the research is to observe the meta language of the language web of the science language of Georgian, to investigate its explicit and non explicit meanings and its cognitive or expressive functions. Observing the different types of referents is extremely crucial alongside with the rapid development of contemporary technologies, artificial languages, machine translation and digital corpora opportunities. The article will also discuss the verb metaphors of the science language and how the verbs itself form the science metaphors while also becoming the objects of metaphoric expression.

საკვანძო სიტყვები: მეტაფორა, მეტაენა, კორპუსი, ზმნა

შესავალი

რა არის სამეცნიერო მეტაენა? სამეცნიერო ან სოციალური დიალექტი თუ ნიშანთა სპეციფიკური სისტემა, თავისებური ენობრივი მოვლენა თუ ენის პრაგმატიკის ფორმა?

რა განასხვავებს მას სამეტყველო ენის, მხატვრული ტექსტების ენის, ინტერნეტნარატივის ენის და ენობრივი არსებობის სხვა ფორმებისგან?

სამეცნიერო იდეების გადმოსაცემად სამეტყველო ენის გამოყენება ცვლის თუ არა ენობრივი ერთეულის გამოყენების კონოტაციას? შეიძლება თუ არა, გამოვყოთ სამეცნიერო მეტაენისთვის დამახასიათებელი მორფოსინტაქსური ნიშნები და სემანტიკური ფუნქცია?

რით გამოირჩევა სამეცნიერო მეტაენა ბუნებრივი ენისაგან ტერმინების, სპეციფიკური აფიქსების, ბერძნული და ლათინური სიტყვებისა თუ ძირების, ფორმულებისა და რიცხვების გამოყენების გარდა? რა არის ნიშანი სამეცნიერო დისკურსის ენისათვის?

როგორ გადადის სამეცნიერო მეტაენის ნიშანი თარგმანისას სხვა ენობრივ არეალში, როგორია ის უნივერსალური ნიშნები, რაც სამეცნიერო მეტაენას ახასიათებს და რა კონკრეტული ნიშნებით გამოირჩევა ქართული სამეცნიერო მეტაენა.

სამეცნიერო დისკურსი ენობრივი გამომსახველობის ყველა ფორმასა და საშუალებას უზვად იყენებს. თუ სამეცნიერო ენის განვითარებას დავაკვირდებით, ჩვენამდე მოღწეული პირველი სამეცნიერო ტექსტებიდან დღემდე, უახლესი კვლევების ტექსტობრივი ანალიზი გვიჩვენებს, რომ სამეცნიერო მეტაენა ისეთივე მეტაფორულია, როგორც მხატვრული ლიტერატურის ენა, მეტიც, ხშირად უფრო კონცეპტუალური და ხატოვანიც კი.

თავისი არსით, მეცნიერების ყველა მნიშვნელოვანი აღმოჩენა სამყაროს მეტაფორაში წვდომის ცდაა, მეორე მხრივ კი, აბსტრაქტული სამეცნიერო იდეებისა და საკითხების თვალსაჩინოების, ხედვისა და გაგების საუკეთესო საშუალება მისი მეტაფორიზაციაა, ანუ, ფართო გაგებით ლოგიკური ანალოგიების მოძებნაა. ეს ეხება ლინგვისტიკასაც, მიუხედავად იმისა, რომ ენათმეცნიერების საკვლევი ობიექტი - ენა, კონკრეტული მოცემულობაა, განზოგადებისა და თეორიული წანამდგრების გარეშე ნებისმიერი ენობრივი მოვლენისა თუ კატეგორიის კვლევა რთულია. აქციო სიტყვა - ლინგვისტური კვლევის ელემენტად, მასალად თუ საშუალებად, წარმოიდგინო იგი მორფოლოგიის, სინტაქსის, სემანტიკის თუ სემიოტიკის საკვლევ ფოკუსად, გაიტანო კონტექსტის გარეთ ან პირიქით, მოაქციო კონკრეტულ საკვლევ კონტექსტში - ეს მეტაფორული, განზოგადებითი ანალიზის სფეროა.

კვლევის მეთოდოლოგია

სამეცნიერო მეტაენის ენობრივ ქსოვილზე დაკვირვება, მისი ექსპლიციტური თუ არაექსპლიციტური მნიშვნელობების კვლევა, კოგნიტიური თუ ექსპრესიული ფუნქციის გამოყოფა, სხვადასხვა ტიპის რეფერენციაზე დაკვირვება განსაკუთრებით აქტუალურია დღეს, თანამედროვე ტექნოლოგიების კვალდაკვალ, ხელოვნური ენების, მანქანური თარგმანის თუ კორპუსული ინსტრუმენტების და კვლევების განვითარების პროცესში. სწორედ კორპუსული მეთოდოლოგიით კვლევის შედეგს წარმოადგენს წინამდებარე ოპუსი.

საკვლევ მასალად გამოვიყენეთ ქართული სამეცნიერო მეტაენის მონაცემები, სამეცნიერო ტექსტები, რომლებიც ამ კორპუსის ენობრივ ბაზას შეადგენს. სამეცნიერო მეტაენის კორპუსი 2016 წელს გამოქვეყნდა და ქართული სამეცნიერო აზროვნების ილუსტრაციის საუკეთესო ნიმუშია. დღეს კორპუსში განთავსებულია ქართველოლოგიური მეცნიერების არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი, მათ შორის, სრული სახითაა წარმოდგენილი გამოჩენილი ენათმეცნიერის, ბესარიონ ჯორბენაძის სამეცნიერო კვლევები (ჯორბენაძე, 1989), (ჯორბენაძე, 1995), (ჯორბენაძე, 1997).

ქართული სამეცნიერო მეტაენა, ისევე, როგორც სალიტერატურო ენა, საუკუნეთა განმავლობაში იცვლებოდა და ვითარდებოდა. იცვლებოდა მისი მეტაფორული გამომსახველობის სტრუქტურა, ერთგვარად, სამეცნიერო ნარატივის ესთეტიკა, თავისებურება. ისევე, როგორც მხატვრულ ქსოვილს, სამეცნიერო ტექსტსაც აქვს თავისი პოპულარული, ხშირად განმეორებადი, ერთგვარად კლიშედ ქცეული მეტაფორები, ის, რაც კონკრეტული პერიოდის სამეცნიერო ტექსტის დამახასიათებელი ნიშანი, ერთგვარი ესთეტიკური აუცილებლობაა.

სამეცნიერო ტექსტის სისტემური ქსოვილი ერთგვარი სოციოლინგვისტური მოვლენაა, რომელიც დროსა და სივრცეში იცვლება. გემოვნება, იდეოლოგია, კონიუნქტურა, ცენზურა, მიმდინარეობები, აზროვნების ფორმა, ფილოსოფიური თუ სხვა სახის იდეოლოგია - ეს და არამხოლოდ ეს ფაქტორები განაპირობებენ სამეცნიერო ტექსტის სტილისტიკას.

ტექნოლოგიების განვითარების, კვლევის მეთოდების ცვლის, სტატისტიკური ანალიზის მეთოდოლოგიის კვალდაკვალ იცვლება ტექსტის აგებისა და სტრუქტურირების ფორმები და, რასაკვირველია, სამეცნიერო მეტაფორა, მისი აგებულება, დანიშნულება, სემანტიკური და პრაგმატიკული ნიუანსები.

კვლევის შედეგები

სხვადასხვა ეპოქის სამეცნიერო ტექსტების შედარებისას ძალიან საინტერესო დასკვნების გაკეთება შეიძლება, სამეცნიერო მეტაფორის სტრუქტურა თანდათან იცვლება, ისევე, როგორც ენობრივი რეალობის სხვა გამოვლინებები, როგორიცაა ზეპირი მეტყველება, მხატვრული ლიტერატურა და სხვა.

სამეცნიერო მეტაენის განვითარებაზე დაკვირვებისათვის რამდენიმე ილუსტრაცია იქნება საკმარისი მეცხრამეტე საუკუნის ქართული მეცნიერების ისტორიიდან. მაგალითისთვის, დიმიტრი ბაქრაძე მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს გამოცემულ თავის ნაშრომში „საქართველო“ - ისტორიული და ეთნოგრაფიული გამოკვლევა“ წერს: „ზემო აზიიდან გაიბნა ადამის თესლი სხვადასხვა მხარეს, რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი?“ (ბაქრაძე, 1871:4) ასეთი მხატვრული, ერთგვარად, ლიტერატურული პათოსით აღსავსე ტექსტები ამ პერიოდის სამეცნიერო მეტაენის ტენდენციას წარმოადგენს.

რასაკვირველია, მოგვიანებით, ასეთ ფორმებს თანდათან კარგავს სამეცნიერო ნარატივი, თუმცა, მეტაფორულობას დღემდე ინარჩუნებს და სულ სხვადასხვაგვარი ფორმით გამოსახავს.

ამ თვალსაზრისით ქართული სამეცნიერო მეტაენის კვლევა ძალიან ბევრ სოციოლინგვისტურ დეტალს თუ მოვლენას გამოაშკარავებს, თუმცა, ამჯერად, ჩვენი კვლევის ფოკუსი სხვა საკითხზე შეჩერდება. სტატიაში ვისაუბრებთ ზმნასთან დაკავშირებულ სამეცნიერო მეტაფორებზე, იმ პროცესზე, თუ როგორ ქმნის ზმნა სამეცნიერო მეტაფორას ან თავად იქცევა მეტაფორის, გამოხატვის ობიექტად, ზმნაზე, როგორც სემიოტიკურ ნიშანზე.

სტატიის ობიექტი სამეცნიერო მეტაენაში ზმნის, როგორც მეტაფორის, კვლევაა. ეს ერთგვარად სიმბოლურიცაა, რადგან ნებისმიერი ტექსტის ცენტრი, ფოკუსი, ზმნაა, მითუმეტეს, ქართულ ენაში, სადაც ზმნას უამრავი შესაძლებლობა აქვს. განვიხილავთ სიტყვა „ზმნას“, როგორც ცნებას, გრამატიკული ერთეულის დასახელებას და, ასევე, პირიანი, უღლებადი ზმნის ფუნქციას სამეცნიერო ნარატივში.

მოხსენებაში წარმოვადგენთ ზმნის, როგორც მეტაფორის გააზრებას რამდენიმე მიმართულებით:

1. ზმნა, როგორც ასიმეტრიული სემიოტიკური ნიშანი

ზმნის, როგორც სემიოტიკური ნიშნის დახასიათებისას საჭიროა გამოვიყენოთ რამდენიმეგვარი მიმართება:

- 1) ზმნის ერთგვარი აბსტრაქტული მოდელი, აბსტრაქტული კატეგორია, ანუ პლატონის ენით რომ ვთქვათ, ზმნა, როგორც ზოგადი იდეა, ზოგადი ფორმულა.

ამ ფორმულაში ჩასმული ყოველი ცალკეული მნიშვნელობა წარმოადგენს ცალკეულ ნიშანს, ანუ ზმნის ყოველი ცალკეული ფორმა – იქნება დამოუკიდებელი ნიშანი, რომელიც გამომდინარეობს ზმნის აბსტრაქტული ნიშნისგან და სხვა ნიშნებს დაუკავშირდება, როგორც ვერტიკალური, აგრეთვე ჰორიზონტალური მიმართებებით.

- 2) თითოეული ზმნის ყოველი ცალკეული კატეგორია შეიძლება აგრეთვე ქვენიშნის ფორმით წარმოვადგინოთ, რადგან მას ექნება თავისი საკუთარი აღსანიშნავი და აღმნიშვნელი.

ზმნის, როგორც ზოგადი ნიშნის დახასიათებისას, საჭიროა შევექმნათ ერთგვარი ფორმულა, ზოგადი განმარტება, რომელშიც ჩაჯდება ყველა ენის ყველა ზმნის ყველა ფორმა, ანუ ეს იქნება გვარობრივი დახასიათება ზმნისა, როგორც უნივერსალური ნიშნისა. გამომდინარე იქიდან, რომ ზმნამ, ნებისმიერ ენაში შეიძლება გამოხატოს უამრავი კონტექსტური მნიშვნელობა, მოქმედება, მდგომარეობა, გრძნობა, აღქმა, სიტუაცია, და ა.შ., ჩვენს ზოგად დეფინიციაში, (იმისათვის, რომ ჩაჯდეს აბსოლუტურად ყველა ცალკეული შემადგენელი), ზმნას გამოვხატავთ, როგორც დროსა და სივრცეში ფიქსირებად მოვლენას, რომლის განხორციელებაში მონაწილეობენ აქტანტები. ზმნის მიერ გამოხატული ნებისმიერი შინაარსი აუცილებლად წარმოადგენს მოვლენას, ხოლო ზმნის სპეციფიკურობას, რომელიც პირთა მონაწილეობით განისაზღვრება, აქტანტთა როლით წარმოვადგენთ.

ე.ი. ზმნის აბსტრაქტული მნიშვნელობა, წარმოადგენს ნიშანს, სადაც აღსანიშნავი არის მოვლენა, ხოლო აღმნიშვნელი - პირთა მონაწილეობით გამოხატული ზმნური ფორმა.

რადგანაც ზემოხსენებულ დეფინიციაში მხოლოდ სინტაქტიკური წესებია მოცემული, ნიშნის ამგვარი ინტერპრეტაცია ფორმალურ სახეს მიიღებს.

- 3) ზმნის დასახელებულ ფორმულაში კონკრეტული მნიშვნელობების ჩასმითა და დაკონკრეტებით მივიღებთ ცალკეულ ზმნურ ნიშნებს. სადაც, აღსანიშნავი – მოვლენა დანაწილდება და განისაზღვრება უფრო ვიწრო და კონკრეტული მნიშვნელობებით და აგრეთვე უფრო კონკრეტულ ფორმას მიიღებს აღმნიშვნელიც, კონკრეტულ ზმნურ ფორმას შეისხამს.

ეს ქვენიშნავი ჩაჯდება ზმნის ზოგადი დეფინიციის ქვეშ მოაზრებულ პარადიგმაში და ჰორიზონტალური მნიშვნელობით დაუკავშირდება იმავე ძირის სხვა ზმნურ ფორმებს.

ამდენად გამოვიდა, რომ არსებობს ზოგადი ზმნური ფორმულა, და ქვეზმნურ ნიშანთა სისტემები, სადაც ვერტიკალურ კოორდინატთა სიბრტყეზე განთავსდება ყოველი ცალკეული ნიშნისათვის უნიკალური სემანტიკური მნიშვნელობა, ხოლო ჰორიზონტალურზე – ზმნის ისეთი კატეგორიები, რომელიც შეიძლება საერთო იყოს სისტემის სხვადასხვა წევრისათვის.

2. ზმნა - სემანტიკური მეტაფორა

„ზმნა“, როგორც სახელი, როგორც მორფოლოგიური ერთეული, თუ კატეგორია სამეცნიერო ნარატივში უხვად გამოიყენება, საინტერესოა, რომ მისი მეტაფორულობა შეიძლება გამოიხატოს, როგორც სემანტიკური, ასევე, სინტაქსური მიმართებით.

სემანტიკური მეტაფორა, გულისხმობს, ზმნის, როგორც წინადადების ცენტრის გააზრებას, ამ თვალსაზრისით, ქართულ სამეცნიერო ნარატივში მის აღმნიშვნელად მრავალი საინტერესო მეტაფორა გვევლინება, როგორიცაა, ბირთვი, ხერხემალი (ქართული წინადადების ხერხემალი ზმნაა), მმართველი და ა.შ.

3. მეტაფორული შესიტყვებები, ფრაზეოლოგიები;

განსაკუთრებით საინტერესოა ზმნის მეტაფორულობა ისეთ შესიტყვებებში, როგორიცაა:

ზმნის როლი, ზმნის ძალა, ზმნის დანიშნულება, ზმნის ყოვლისშემძლეობა, ზმნის შესაძლებლობები, ზმნის სიმდიდრე და სხვა. თუ მეოცე საუკუნის ქართველოლოგიურ კვლევებს, გრამატიკის წიგნებს, ლინგვისტურ ნაშრომებსა და მონოგრაფიებს გადავხედავთ, ასეთი გააზრების ნიმუში მრავლად შეგვხვდება ქართველური ენათმეცნიერების კორიფთა ნაშრომებში (შანიძე, 1957), (ჩიქობავა, 1980). ასეთივე ფუნქციით გამოიყენება იგი ბესარიონ ჯორბენაძის სამეცნიერო მეტაენის კორპუსის ტექსტურ მასივში (ჯორბენაძე, 1989), (ჯორბენაძე, 1997).

4. მორფო-სინტაქსური მეტაფორა

მორფოსინტაქსური კავშირი ხშირად მოიაზრებს მეტაფორულობას, მაგალითად, თუ გრამატიკული წესების მიხედვით, სიტყვა „ზმნას“, როგორც კონკრეტულ, უსულო არსებით სახელს, მრავლობით რიცხვში შემასმენელი მხოლობითში უნდა ეწყობოდეს, გვაქვს განსხვავებული სიტუაცია, „ზმნა“ სულიერად აღიქმება, ერთგვარ მთავარ აქტანტად, შესაბამისად, სინტაქსურ კავშირებში მონაწილეობს, როგორც სულიერი არსებითი სახელი. ამასთანავე, ის ხშირად გამოიყენება როგორც მოთხრობითი თუ სახელობითი ბრუნვის ფორმით მოცემული მოქმედი სუბიექტი.

გ. კონცეპტი ზმნა გრძნობა-აღქმისა და ეგზისტენციალურ ზმნებთან

განსაკუთრებით საინტერესო კონოტაციას იძენს ჩვენთვის საინტერესო კონცეპტი გრძნობა-აღქმის (ხასიათდება, განიცდის და სხვა); და ეგზისტენციალური შინაარსის ზმნებთან, როგორიცაა: არსებობს, გვევლინება, წარმოადგენს, ჩნდება, არის, ყოფილა, მოიპოვება, არსებობს, ხდება;

მეტაფორულ შინაარსს გამოხატავს სიტყვა „ზმნა“ ასევე შემდეგი შინაარსის ზმნებთან:

ზმნა ხასიათდება	ზმნა ამოუდგა (გვერდით)
ზმნა დგას	გულისხმობს
ზმნა იყენებს	ჩანს
ზმნა ჩნდება	ზმნამ შეინარჩუნა
ზმნა მართავს	ზმნამ შეიცვალა
ზმნა იძლევა	ზმნამ მოითხოვა
ზმნა განიცდის	ზმნამ შეითავსა
ზმნა გამოდის	ზმნამ დაადასტურა
ზმნა შეიძლება ყოფილიყო	ზმნამ შეინარჩუნა
ზმნა განარჩევს	ზმნამ შეითავსა
უპირისპირდება	ზმნა იქცევა
ზმნა იზიარებს	ზმნა მიჰყვება

დ. ზმნის კატეგორიები, როგორც მეტაფორა

სამეცნიერო ნარატივში მეტაფორულ შინაარსს იძენს ზმნა, როგორც კატეგორია და ნებისმიერი სემანტიკის ზმნის გრამატიკული ფორმები. მაგალითად:

ა. კონცეპტ „ზმნის“ მონაწილეობა ისეთ შესიტყვებებში, სადაც მასთან დაკავშირებული პირიანი ზმნა იცვლება დროში, რიცხვში, სერიებსა და მწკრივებში, განარჩევს ქცევისა და გვარის ფორმებს, კონტაქტს, კილოსა და ასპექტს.

ბ. ზმნური კატეგორიები, ნებისმიერი პირსა და რიცხვში მონაცვლე ზმნა, როგორც სამეცნიერო მეტაენის მეტაფორა; გვარი, ქცევა, კონტაქტი, კილო, ასპექტი და დრო.

დასკვნები და რეკომენდაციები

სამეცნიერო მეტაფორა, მისი კონტექსტი, კონოტაცია და პრაგმატიკა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს თარგმანისას, სადაც მცირეოდენმა ცვლილებამ, უზუსტობამ თუ, მნიშვნელობის დაკონკრეტებამ, მცირეოდენმა აცდენამ შეიძლება აზრის ცვლილება გამოიწვიოს, ამიტომ ზმნასთან დაკავშირებული სემანტიკური წყვილების თარგმანს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს.

ქართულ-ინგლისურ პარალელურ კორპუსში გადამოწმებისას, აღმოჩნდა, რომ ეგზიასტენციალური შინაარსის ზმნების თარგმანისას ზმნათა ურთიერთმიმართება არეულია, ხშირად, არსებობს, გვევლინება, დგას, გამოდის ერთი ინგლისური ეკვივალენტით ითარგმნება, კერძოდ, to be-ს პირიანი ფორმებით, აქედან გამომდინარე, უნდა დავსვათ საკითხი ქართული სამეცნიერო მეტაენის უფრო ზუსტი და შესაბამისი თარგმანის არსებობის აუცილებლობის შესახებ.

ბიბლიოგრაფია:

ბაქრაძე, დ. (1871). საქართველო - ისტორიული და ეთნოგრაფიული გამოკვლევა, თბილისი

შანიძე, ა. (1976). ძველი ქართული ენის გრამატიკა. თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

შანიძე, ა. (1957). ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები I. თბილისი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ჯორბენაძე, ბ. (1999). პოეზიის ენა, თბილისი, გამომცემლობა „თბილისი“

ჯორბენაძე, ბ. (1997). ენა და კულტურა, თბილისი, ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოება

ჯორბენაძე, ბ. (1995). ქართველური ენების დიალექტები, თბილისი, „თსუ გამომცემლობა“

ჯორბენაძე, ბ. (1995). ქართული ენის მორფოლოგია, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

ჯორბენაძე, ბ. (1998). ონომასტიკური გულანი, გამომცემლობა, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

ჯორბენაძე, ბ. (1989). ქართული დიალექტოლოგია, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

ჯორბენაძე, ბ. (1987). ბალავარი მწერლობისა, თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

ჩიქობავა ა. (1980). აღწერითი ენათმეცნიერება და ჰომოგენურობის პრინციპი, თბილისი, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 36-ე სამეცნიერო სესია

ჩიქობავა ა. (1932). ენათმეცნიერების პროპედევტიკა და ზოგადი ფონეტიკა. განაკვ. I-II. თფ., საქ. შსრ პედ. ინ-ტის ლიტოგრაფია, თბილისი

ქართული სამეცნიერო მეტაენის კორპუსი, Sml/corpora.co მასალაზე წვდომა 15.11.20